

DÖDLIGT VÅLD

Nina Forselius och Sven Granath

Sammanfattning

Under 2000-talet har det årligen i Sverige skett i genomsnitt 91 fall av dödligt våld, i form av mord, dråp och misshandel med dödlig utgång. De senaste två decennierna har det dödliga våldet minskat och internationellt sett är den minskande trenden inte unik. Många andra europeiska länder uppvisar en likartad utveckling, även om det finns vissa skillnader när det gäller brottens karaktär.

Minskningen är störst för fall där barn under 15 år är offer, men syns även bland vuxna kvinnor och män. Ofta äger det dödliga våldet rum i socialt marginaliserade miljöer, och det är relativt ofta personer med missbruks- och/eller psykiska problem som begår och som drabbas av dödligt våld. Under 2000-talet har andelen alkoholpåverkade gärningspersoner och offer minskat, medan narkotikapåverkade gärningspersoner och offer har ökat något.

I två tredjedelar av fallen känner de inblandade varandra sedan tidigare, antingen som familjemedlemmar eller på annat sätt. Andelen fall inom familjen har minskat något över perioden, medan andelen fall som sker inom ramen för konflikter i brottslig verksamhet eller andra fejder har ökat. Det dödliga våldet begås huvudsakligen med någon form av vapen, vanligen kniv. Andelen dödligt våld med skjutvapen inom kriminellt relaterade konflikter har dock ökat.

Andelen uppklarade brott¹ är högre vid dödligt våld jämfört med de flesta andra typer av brott. Under 2000-talet klarades i genomsnitt över 80 procent av brotten upp. Andelen har dock minskat något över tid, särskilt i storstadslänen.

Andelen fängelsedomar har ökat kraftigt medan andelen som döms till rättspsykiatrisk vård har minskat. Under de senaste åren har ungefär 80 procent av gärningspersonerna dömts till fängelse.

¹ Med *uppklarat* menas här antingen att en gärningsperson har lagförts (i högsta instans) eller att gärningspersonen fastställts men inte lagförts på grund av att denne har avlidit eller är under 15 år.

Inledning

Dödligt våld är bland de allvarligaste brott som finns i samhället. Brottskategorin, som utgörs av fullbordat mord, dråp, barnadråp eller misshandel med dödlig utgång, är också central vid studier av brottsutvecklingen i olika länder.

Det dödliga våldet skiljer sig från många andra brottstyper i det avseendet att den dolda brottsligheten, det så kallade mörkertalet, inte är ett betydande problem.² I detta kapitel används i första hand uppgifter från flera specialstudier som gjorts på Brå, där samtliga fall av dödligt våld som anmälts under perioden 2000–2013 har detaljstuderats. Genom att följa varje fall genom hela rättskedjan har detaljerade uppgifter om till exempel brottsplats, offerkaraktäristika och påföljder kunnat samlas in. Detaljerade uppgifter för åren 2014 och 2015 finns ännu inte tillgängliga, eftersom en viss uppföljningstid krävs för att fallen ska ha hunnit utredas och leda till lagföring. De beskrivande redovisningar som genomförs gäller därför i de flesta fall perioden 2000–2013.

Omfattning och utveckling

Det dödliga våldet är antalsmässigt en förhållandevis liten brottstyp. Både Socialstyrelsens dödsorsaksstatistik och uppgifterna från Brås studier visar också att det dödliga våldet minskat sedan inledningen av 1990-talet.³ Minskningen av det dödliga våldet sedan 1990-talet är inte unik för Sverige, utan har även konstaterats i flera andra europeiska länder, såsom Nederländerna, Frankrike, Tyskland, Finland och Estland (Marshall & Summers 2012, Lehti 2014), men även i USA (Lewitt 2004) och i Australien (Dearden & Jones 2008). I sammanhanget kan också nämnas att det under 00-talet och delar av 90-talet anses ha skett en allmän minskning i traditionella vålds- och stöldbrott (exempelvis misshandel, bostadsinbrott etc.) i flera europeiska länder, däribland Sverige (Tselino m.fl. 2010, Farell m.fl. 2011, Granath 2014). Undersökningar i

² Dock finns rimligen ett visst mörkertal även här. Det kan ha skett mord eller dråp som inte upptäckts för att de till exempel har begåtts mot försvunna personer som aldrig hittats, har arrangerats som olyckor eller har drabbat personer utan anknytning till Sverige som därmed inte anmäls försvunna (Brå 2011a; RPS 2012).

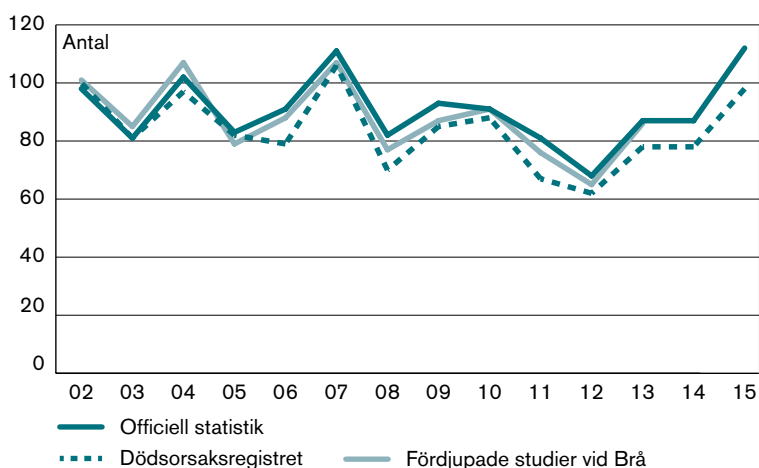
³ Det finns vissa skillnader mellan Brås material och Socialstyrelsens dödsorsaksstatistik. Skillnaderna beror på att Brås material endast innefattar dödligt våld som sker i Sverige och där den polisiära bedömningen är att det handlar om dödligt våld. Socialstyrelsens dödsorsaksstatistik inkluderar däremot fall där svenska medborgare blir offer för dödligt våld utomlands, och exkluderar fall där dödsorsaken inte har kunnat fastställas, även om det är tydligt att personen dött till följd av dödligt våld, samt fall där offret inte varit folkbokförd i Sverige (Brå 2011a).

Sverige har visat att det som minskat framför allt är alkoholrelaterat dödligt våld mellan vuxna män, liksom dödligt våld mot barn (Brå 2011a, Granath 2012, Sturup & Granath 2015).

Brå granskar årligen sedan 2002 samtliga polisanmälningar över dödligt våld, i syfte att presentera tillförlitlig statistik över det faktiska dödliga våldet.⁴ Andelen faktiskt konstaterade fall av dödligt våld bland de initialt polisanmälda brotten om dödligt våld ligger på omkring en tredjedel, enligt Brås granskningar. Den nivån överensstämmer mycket väl med Socialstyrelsens dödsorsaksstatistik (se figur 1).

Den stora skillnaden mellan antalet anmälda respektive faktiska brott beror huvudsakligen på att en stor andel av det anmälda dödliga våldet visar sig vara något annat än dödligt våld, till exempel självmord, olyckor och alkohol- eller narkotikaförgiftning.

Figur 1. Antal fall av dödligt våld i Sverige enligt officiell kriminalstatistik åren 2002–2015, Brås uppgifter om dödligt våld åren 2002–2013 samt Socialstyrelsens dödsorsaksstatistik åren 2002–2015. Källa: Brå och Socialstyrelsen.

Under 2000-talet har utvecklingen av det dödliga våldet fortsatt att minska, trots att just året 2015 hade det enskilt högsta antalet offer för dödligt våld under perioden (se tabell 1). Eftersom dödligt våld är en liten brottstyp kan den årliga variationen vara stor, och ett sätt att beskriva utvecklingen över tid är därför att se på det genomsnittliga antalet fall under femårsperioder från 2001 till 2015. Den senaste femårsperioden har i genomsnitt 85 fall av dödligt våld skett årligen. Motsvarande antal för åren 2001–2005

⁴ För mer information, se publikationen Konstaterade fall av dödligt våld – en genomgång av anmält dödligt våld 2015, på Brås webbplats.

var i genomsnitt 92 fall av dödligt våld.⁵ Uppdelat på kön har antalet män som fallit offer för dödligt våld i genomsnitt legat omkring 60 under de tre studerade femårsperioderna medan det genomsnittliga antalet kvinnor minskat från 33 till 25 mellan den första och sista femårsperioden. Trendbrottet 2015, med ett högt antal offer, har inte påverkat den generella minskningen av det dödliga våldet under 2000-talet, utan nivån är fortsatt lägre än i början av perioden.

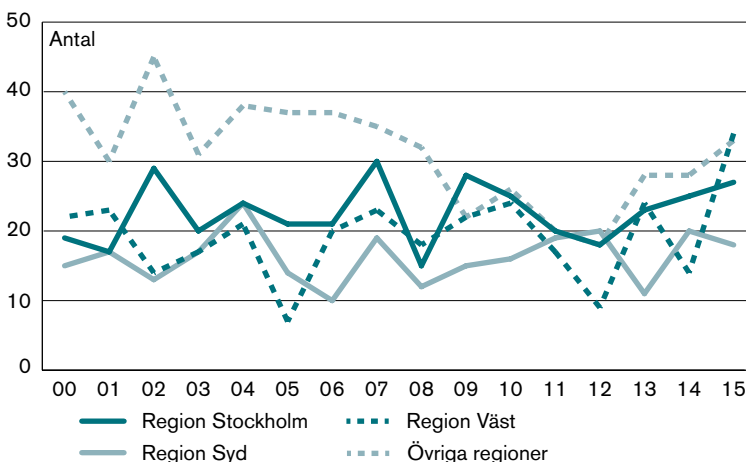
Tabell 1. Genomsnittligt antal fall under femårsperioder 2001–2015.⁶

År	2001–2005	2006–2010	2011–2015
Genomsnittligt antal	92	90	85

Minskningen av dödligt våld tydligast utanför storstadsregionerna

En geografisk beskrivning av det dödliga våldet är svår då det handlar om relativt få brott. Av det skälet görs här en kortare re-
dovisning av utvecklingen för dels storstadsregionerna Stockholm, Västra Götaland och Skåne, dels övriga län tillsammans.

Figur 2. Antal fall av dödligt våld som skett i storstadsregionerna jämfört med övriga regioner, åren 2000–2015.

Minskningen av det dödliga våldet har på 00-talet tenderat att vara tydligast i länen utanför storstadsregionerna. I ett av storstadslänen, Skåne, finns över huvud taget ingen minskning av

⁵ I ett längre perspektiv kan nämnas att motsvarande genomsnittliga antal för perioderna 1990–1994 och 1995–1999 var 107 respektive 95 fall av dödligt våld. För mer information om utvecklingen av det dödliga våldet i ett längre perspektiv, se rapporten Det dödliga våldet i Sverige 1990–2014.

⁶ Antalsiffran för 2014 är preliminär, se Konstaterade fall av dödligt våld – en genomgång av anmält dödligt våld 2015.

det dödliga våldet sedan 1990-talet. I stället har det skett en svag ökning över tid i förhållande till befolkningsutvecklingen.

Under den senaste femårsperioden (2011–2015) härrörde i genomsnitt 70 procent av samtliga fall under åren från någon av de tre storstadsregionerna Stockholm, Väst och Syd. Befolkningen i dessa tre regioner utgjorde tillsammans 62 procent av Sveriges totala befolkning under samma period, vilket innebär att storstadsregionerna var något överrepresenterade jämfört med deras andel av befolkningen.

I många fall finns skillnader i omständigheterna kring brotten, beroende på om de begåtts i en storstadsregion eller inte. I storstadsregionerna sker en större andel fall där de inblandade inte känner varandra, medan andelen fall av dödligt våld inom familjen är högre i övriga landet. Vidare är de inblandade något yngre i storstads länen och skjutvapen något vanligare än i övriga landet.

Att det dödliga våldet i Sverige på 2000-talet fått viss ökad slagstyrka till de mest urbaniserade regionerna innebär att mönstret i fördelningen blivit mer likt det som gäller i länder på kontinenten, exempelvis Nederländerna, Tyskland och Spanien – och mindre likt det som gäller i andra nordligare länder runt Östersjön, såsom Finland och Estland. I Nederländerna, Tyskland och Spanien är det konstaterat att nivåerna av dödligt våld på 00-talet har varit högst i de mest urbaniserade, tätbefolkade regionerna (Ganpat & Liem 2012, Birkel & Dern 2012, Medina 2012), medan det i Finland och Estland tvärtom konstaterats att mindre urbaniserade regioner har haft de högsta nivåerna (Lehti & Kivivuori 2012, Salla m.fl. 2012).

”Expressiva” motiv är vanligast

Motiven vid det dödliga våldet delas ofta upp i två kategorier: expressiva och instrumentella (se till exempel Block och Block 1991, 1992; Brå 2011a). Med expressiva motiv menas dödligt våld vars främsta syfte är att skada eller döda offret – våldet är ett mål i sig och andra eventuella motiv är sekundära. Dödligt våld med expressiva motiv sker ofta impulsivt och i stark affekt. Vid sådana så kallade affektbrott avgörs vapen- och våldsmetod i situationen och av vad som finns till hands. De expressiva motiven dominerar det dödliga våldet i Sverige, som ofta har sin upprinnelse i spontana, alkoholrelaterade konflikter mellan (oftast) män, våld inom familjen eller våld i nära relationer.⁷ Att dessa typer av sociala

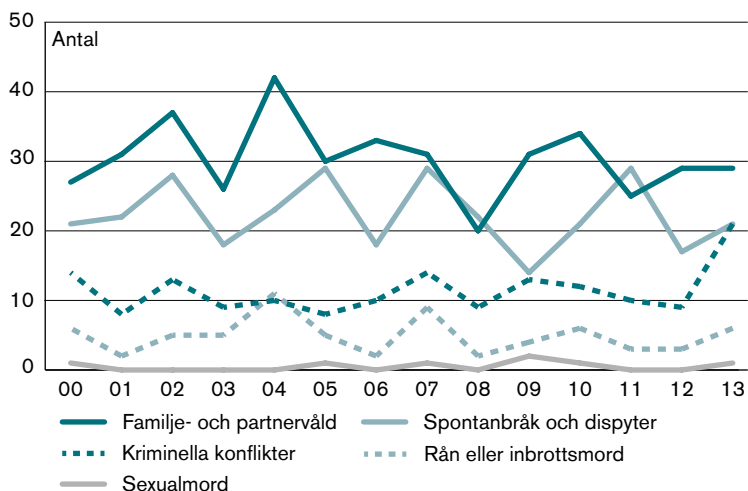
⁷ Till exempel kan en flaska alkohol, en mindre summa pengar eller någon oförrätt ligga till grund för det expressiva våldet. Svartsjuka och separation kan också ligga bakom. En annan kategori av expressivt dödligt våld är fall där gärningspersonen begår brottet under inflytande av en psykisk sjukdom.

sammanhang är de vanligaste är ett mönster som går igen även i många andra västländer (Brå 2011b, Brå 2012a).

Kategorin dödligt våld med instrumentella motiv innefattar i stället fall där det dödliga våldet är ett medel för att tillskansa sig pengar eller något annat som gärningspersonen uppfattar som eftersträvarsvärt. Tydligt instrumentellt motiverade fall av dödligt våld, såsom rånmord och sexualmord brukar sammantaget svara för en knapp femtedel av det dödliga våldet (Brå 2011a).

Konflikter i den kriminella miljön, som är den typ av dödligt våld som andelsmässigt har ökat under senare år (se figur 3), kan vara både av expressiv och av instrumentell karaktär. Det är därför svårt att säga om fördelningen mellan expressiva och instrumentella motiv förändrats under 2000-talet.

Figur 3. Antal fall av dödligt våld uppdelat på typ, åren 2000–2013.

Mellan perioderna 1990–1995 och 2005–2010 minskade andelen spontanbråk och dispyter med nära hälften. Även dödligt familje- och partnervåld minskade andelsmässigt. Denna förändring har konstaterats i tidigare undersökningar och inträffade till största delen under 1990-talet (Brå 2012a), men har fortsatt något även under den senaste sexårsperioden, 2008–2013. Den typ av dödligt våld som betecknas som kriminella konflikter har däremot fortsatt att öka antals- och andelsmässigt på 2000-talet (se figur 3), från 6 procent under första halvan av 1990-talet till 16 procent åren 2008–2013 (Brå 2015:24). Det handlar exempelvis om oförrätter och konkurrens i samband med narkotikaförsäljning, utpressningsverksamhet eller illegal indrivning av skulder, eller om reaktioner

på förolämpningar och hot, där gärningspersonen fått sin status i det kriminella umgänget utmanad.

I majoriteten av fallen känner de inblandade varandra

I 8 av 10 fall under 2000-talet var de inblandade släkt eller bekanta med varandra. Kvinnor dödades i nära 80 procent av fallen inom familjen medan motsvarande siffra för män var 20 procent. Det dödliga våldet inom familjen skedde nästan uteslutande i den egna hemmiljön. I de fall där kvinnor faller offer för dödligt våld (annat än i nära relation) handlar det ofta om andra familjerelaterade konflikter eller konflikter i missbruksmiljö.

Andelen fall där de inblandade är obekanta har minskat något sett över hela perioden 2000–2013, från i snitt 13 procent av fallen under de första fem åren till i snitt 8 procent under periodens sista fem år. Skillnaderna i utvecklingen mellan de olika relationstyperna är sammantaget ganska små. Under 2000-talet har 57 procent av det dödliga våldet skett i bostäder. Att en så stor andel sker i bostäder hänger samman med att majoriteten av alla offer känner sin förövare.

Färre kvinnor dödade i nära relationer

Vid dödligt våld i nära relation⁸ är det i majoriten av fallen en kvinna som utsätts för dödligt våld och en man som är gärningsperson. Kvinnor som utsätts för dödligt våld i nära relation utgör omkring hälften av de totalt i genomsnitt 25 kvinnor per år som faller offer för dödligt våld.

Dödligt våld i nära relation mot kvinnor har dock minskat, sett både i ett kortare och i ett längre perspektiv. Antalet fall har åren 2008–2013 minskat till att i genomsnitt 13 kvinnor dödats, jämfört med i snitt 17 sådana fall per år tidigare, under både 00-talet och 1990-talet. Det innebär att denna typ av dödligt våld i nära relation minskat med närmare 20 procent sedan början av 00-talet.⁹ Granskningar av det dödliga våld som anmäls åren 2014–2015 visar att denna relativt lägre nivå bestått även under de senaste åren, med 16 respektive 12 fall. Även i förhållande till 1970-talet har det dödliga våldet mot kvinnor i nära relation minskat (Brå 2007b). Materialet visar att minskningen främst gäller kvinnliga offer i åldrarna 30–39 år, samt var tydligast i länen utanför storstadsre-

⁸ När det dödliga våldet utförts av en nuvarande eller före detta partner med eller utan gemensamma barn.

⁹ Totalt under åren 1990–2001 föll 207 kvinnor offer för dödligt våld i nära relation (4,7 per år och miljon kvinnor över 14 år i befolkningen). Motsvarande siffror åren 2002–2013 var 185 offer (3,9 per år och miljon kvinnor över 14 år i befolkningen)

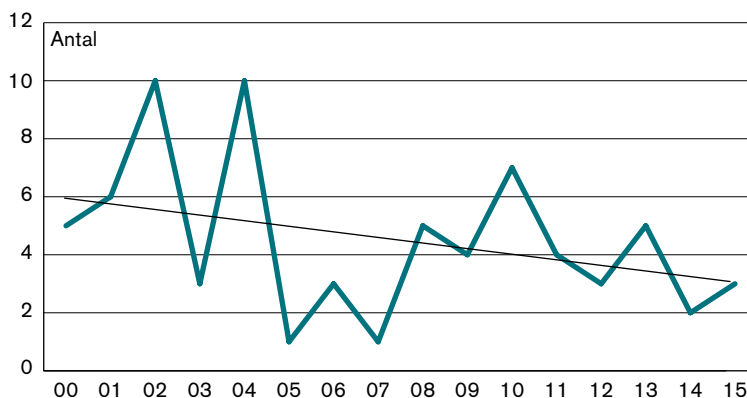
gionerna. Minskningen gäller såväl fall där gärningspersonen tagit livet av sig efter brottet som i de fall där denne inte har gjort det.

Upprinnelsen till det dödliga våldet mot kvinnor i nära relationer är ofta en svartsjuka- och separationsproblematik. Det är också relativt vanligt att dessa kvinnor redan tidigare utsatts för våld och hot av gärningspersonen.

Dödligt våld mot barn fortsätter att minska

Dödligt våld mot barn får mycket uppmärksamhet i medierna, och kan därför möjligen uppfattas som en brottstyp som ökar i samhället. I själva verket har denna offerkategori minskat under flera decennier, både i Sverige och i andra närliggande länder, såsom England och Finland (Rying 2004; Brå 2011a, Lehti m.fl. 2011, Pritchard 2012). Under 00-talet har det dödliga våldet mot barn i Sverige haft en fortsatt nedåtgående trend (figur 4).

Figur 4. Antal barn under 15 år som fallit offer för dödligt våld, åren 2000–2015.¹⁰

I fyra fall av fem är det föräldrar som är gärningspersoner när barn faller offer för dödligt våld. När barn, i synnerhet de allra yngsta, dödas är strypning eller kvävning den vanligaste dödsorsaken. Spädbarn (under 1 år) utgör en fjärdedel av alla barn som faller offer för dödligt våld, medan barn i förskoleåldern (under 7 år) sammanlagt utgör drygt två tredjedelar av de barn som drabbas. Ju yngre offret är, desto vanligare är det att modern är gärningsperson. Andelen där kvinnor är förövare är påtagligt högre när brottsoffret är ett barn, jämfört med vid annat dödligt våld (Trägårdh m.fl. 2016). Det är däremot mycket ovanligt att barn

¹⁰ Siffrorna fram till och med 2013 är från Brås forskningsdatabas om dödligt våld. Siffrorna för 2014 och 2015 är från Socialstyrelsens dödsorsaksstatistik.

under 15 år dödas av en för dem obekant person. För perioden 2002–2013 finns 5 kända sådana fall redovisade i materialet.

Psykisk sjukdom hos gärningspersonen är mer vanligt förekommande när offren är barn. Själv mord är vanligt förekommande när en förälder dödar sitt barn. I genomsnitt begick eller försökte gärningspersonerna begå självmord i drygt hälften av fallen under den studerade perioden. Det är inte någon skillnad mellan män och kvinnor vad gäller självmord i samband med dödligt våld mot barn. Det primära motivet vid mord-själv mord är ofta självmordet. Att självmordsfrekvensen i samband med dödligt våld är lika för män och kvinnor kan möjligen förklaras av att män och kvinnor generellt i Sverige har kommit långt i jämförelse med andra länder i ett jämställt föräldraskap, vilket i sin tur innebär att både män och kvinnor känner ansvar för barnen och inte litar på att barnet kommer att få det bra på egen hand (Trägårdh m.fl. 2016).

Dödligt våld mellan obekanta har minskat

Det dödliga våldet mellan obekanta utgörs till stor del av det som brukar benämnas det dödliga gatuvåldet. Det är mycket ovanligt att kvinnor begår denna typ av dödligt våld. Det begås av, och drabbar ofta, yngre män på allmänna eller nöjesrelaterade platser i samband med händelser som utifrån kan framstå som mer eller mindre triviala konflikter. Det är också vanligt att de inblandade är alkoholpåverkade. Denna typ av dödligt våld har minskat, sett i ett längre perspektiv,¹¹ och har fortsatt att minska under hela perioden 2000–2013, från i genomsnitt 12 fall per år under den första halvan av perioden till i genomsnitt 10 fall de senaste fem åren.

Det är mycket ovanligt att dödligt våld mellan obekanta sker i hemmet. När det förekommer är det nästan alltid kopplat till andra brott, såsom bostadsinbrott eller rån.

Gärningspersonen använder oftast kniv

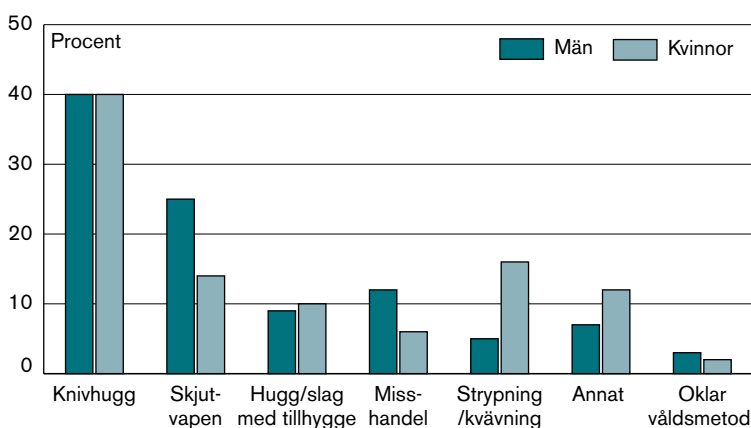
Omkring 70 procent av det dödliga våldet utövas med något slags vapen: kniv, skjutvapen eller slagvapen (se figur 5). Det som begås med kniv är och har varit den dominerande våldsmetoden i Sverige sedan 1970-talet (Brå 2008a). Detta mönster känns igen ifrån andra länder i norra Europa (Brå 2015:24) Under 2000-talet utgör dessa fall i genomsnitt drygt 40 procent av samtliga fall av dödligt våld. Sambandet mellan dessa brott och alkoholberusning är tydligt (Brå 2011a).

¹¹ Minskningen startade redan i mitten på 1990-talet. Från de första fem åren på 1990-talet, då det i genomsnitt begicks 15 fall av den här typen av dödligt våld, till i genomsnitt 12 fall per år under den andra halvan av decenniet.

Dödligt våld genom misshandel utan vapen (knytnävsslag, spårkar) är inte särskilt vanligt. Det har även minskat något andelsmässigt under perioden 2000–2013 och ligger på en nivå på drygt 10 procent, totalt sett.¹² Dessa fall sker i mycket stor utsträckning antingen i missbruksrelaterade sammanhang eller i samband med händelser som utifrån kan framstå som triviala på allmän plats mellan personer som är obekanta med varandra sedan tidigare.

De vanligaste våldsmetoderna när kvinnor utsätts för dödligt våld är knivhugg och strypning/kvävning (40 respektive 16 procent). Majoriteten av männen dödas med kniv eller skjutvapen (40 respektive nästan 25 procent).

Figur 5. Andel fall av dödligt våld uppdelat på kön och våldsmetod, åren 2000–2013. Genomsnittliga andelar (procent).

Dödligt våld med skjutvapen ökar

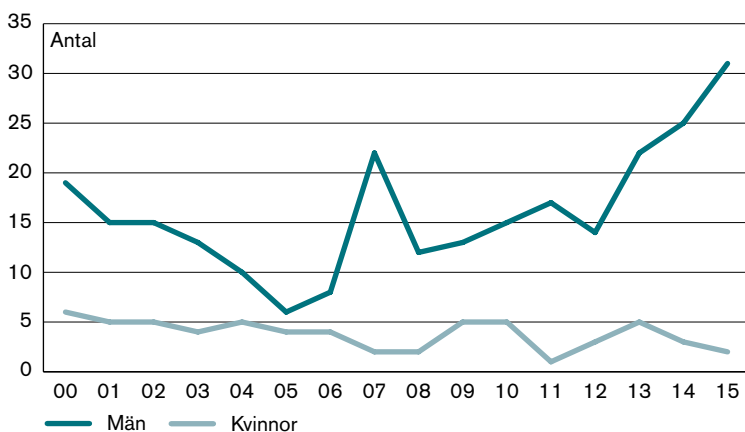
Antalet fall med skjutvapen har ökat över tid, en utvecklingstrend som har fortsatt under 2010-talet. Från åren 2010–2011 till åren 2014–2015 ökade andelen fall av dödligt våld som utförts med skjutvapen från omkring 22 till 31 procent.¹³ Framför allt är det andelen dödligt våld med skjutvapen inom kriminellt relaterade konflikter som har ökat.

Under 2000-talet har andelen kvinnor som fallit offer för dödligt våld med skjutvapen varierat på en nivå omkring 13 procent, men med en nedåtgående trend till skillnad från ökningen där offret är man. Skillnaderna mellan män och kvinnor som offer för dödligt våld med skjutvapen har ökat markant under den senare delen av perioden.

¹² För män är siffran 12 procent och för kvinnor 6 procent (se figur 5).

¹³ Under åren 2012–2013 var andelen 28 procent.

Figur 6. Antal fall av dödligt våld med skjutvapen uppdelat på kön, åren 2000–2015.

Brottsutsatta och gärningspersoner

Män är överrepresenterade, som både offer och förövare. Totalt utgör männen 90 procent av gärningspersonerna, och andelen manliga och kvinnliga gärningspersoner har varit i stort sett oförändrad över tid. Vad gäller offren var omkring två tredjedelar av dem män under 2000-talet. På 2010-talet förändrades bilden, och andelen kvinnliga offer minskade något (-5 procentenheter under åren 2012–2015 jämfört med tidigare). Denna utveckling ligger i linje med den minskning av det dödliga våldet över tid som under 1990-talet gällde framförallt män som offer, medan minskningen från 2005 utgörs av kvinnor som offer.

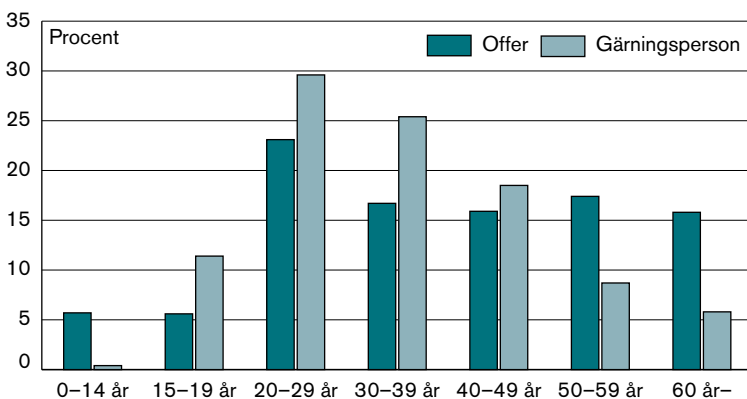
Kvinnor som gärningspersoner är inte lika väl kartlagt som manliga gärningspersoner, något som inte är unikt för forskning om brottslighet, vare sig i Sverige eller internationellt. En studie från 2016 som specifikt undersökte skillnader mellan kvinnor och män som gärningspersoner i Sverige under perioden 1990–2010 visar dock att det finns flera stora skillnader mellan det dödliga våld som begås av kvinnor respektive det som begås av män (Trägårdh m.fl. 2016). Kvinnor står totalt för mindre än 10 procent av det dödliga våldet, men när det gäller dödligt våld mot barn under perioden 1990–2010 är gärningspersonen en kvinna i en tredjedel av fallen (Trägårdh m.fl. 2016). Det innebär att vid kvinnors dödliga våld är barn de näst vanligaste offren, näst efter män de haft en nära relation med.

Ovanligt att dödligt våld begås av ungdomar

Det finns relativt stora skillnader i åldersfördelningen bland de inblandade vid dödligt våld. Gärningspersonerna tenderar att vara yngre än brottsoffren (figur 7). Medianåldern under åren 2000–2013 var 32 år för gärningspersonerna och 39 år för offren, något som inte har förändrats nämnvärt över tid.

Det är medialt uppmärksammat men förhållandevis ovanligt med dödligt våld som begås av ungdomar. Sett i ett längre perspektiv från 1990-talet har denna ålderskategori vare sig ökat eller minskat (Granath 2007). I genomsnitt har det under perioden 2000–2013 varit 9 fall per år där gärningspersonen varit mellan 15–19 år, vilket motsvarar omkring 10 procent av alla gärningspersoner. Dödligt våld som begås av ungdomar inträffar till stor del på allmän plats och under helgkvällar. Våldet sker relativt ofta med kniv eller genom misshandel mellan personer som är obekanta med varandra. Gärningspersonens ålder samvarierar med vilken relation denne har till offret. Ju yngre gärningspersonerna är desto vanligare är det att brotten sker utanför familjen.

Figur 7. Åldersfördelning för offer och gärningspersoner vid dödligt våld, åren 2000–2013. Genomsnittliga andelar (procent).

Socioekonomiskt svaga grupper dominerar

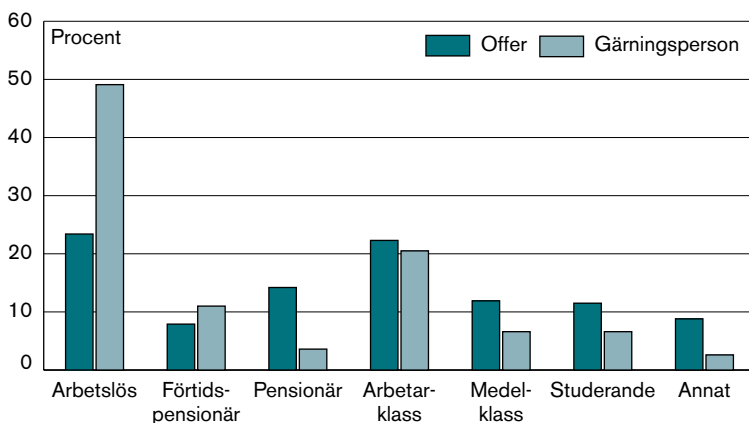
De personer som är inblandade i det dödliga våldet tillhör i stor utsträckning socioekonomiskt svaga grupper.¹⁴ Omkring 60 procent av gärningspersonerna och nära en tredjedel av offren var

¹⁴ Det ska noteras att uppgifterna i detta avsnitt är behäftade med ett relativt stort bortfall. I syfte att ge en så representativ bild som möjligt har de enstaka åren med högre bortfall än 50 % uteslutits ur analysen. Av de ursprungligen 21 åren (1990–2010) återstår 18 för gärningspersoner och 16 för offer som underlag i figur 8. Det genomsnittliga bortfallet för de år som användes blev 29 procent avseende gärningspersoners socioekonomiska status och 35 procent för offers.

under perioden 2002–2013 antingen arbetslösa eller förtidspensionerade¹⁵ (se figur 8). Denna stora andel hänger samman med den i dessa sammanhang vanliga förekomsten av missbruk. När det gäller socioekonomisk status är det dödliga våldet ofta ett inomgruppsrelaterat fenomen. Med detta menas att gärningspersoner som tillhör en viss socioekonomisk grupp i stor utsträckning dödar någon inom samma grupp (Rying 2000).

Bland gärningspersonerna finns också en tendens att dominansen av socialt marginaliserade ökat över tid. Andelen arbetslösa ökade från omkring 40 procent till närmare 50 procent mellan 1990- och 2000-talet, medan andelen arbetar- och medelklass sammantaget minskade från 32 till 27 procent. Någon motsvarande förändring kan inte iaktas bland offren, där istället andelen arbetande ökat något sedan 1990-talet.

Figur 8. Socioekonomisk status uppdelat på offer och gärningspersoner, åren 2002–2013. Genomsnittliga andelar (procent).

Alkohol vanligt inslag men minskar över tid

Både svensk och internationell forskning om dödligt våld visar att en stor andel av de inblandade har varit påverkade av alkohol vid tiden för brottet (till exempel Bye 2012, Hedlund m.fl. 2014).

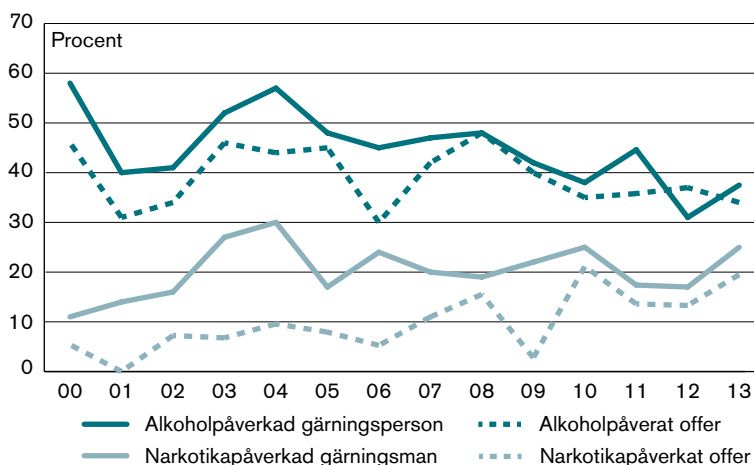
Totalt under perioden 2000–2013 var 45 procent av gärningspersonerna och 39 procent av offren påverkade av alkohol. En stor andel av de inblandade personerna är också att beteckna som alkoholmissbrukare: gärningspersoner i en tredjedel av fallen, och

¹⁵ Förtidspension är egentligen en term som inte används längre. Sedan 2003 heter det istället att en person erhåller försörjningsstöd i form av sjuk- eller aktivitetsersättning från Försäkringskassan.

offer i nära 30 procent av fallen.¹⁶ Åren 2000–2013 var såväl offer som gärningsperson alkoholmissbrukare i över hälften av fallen där gärningspersoner och offer var bekanta med varandra. Händelserna karaktäriserades till största delen av bråk i samband med alkoholkonsumtion över till synes bagatellartade saker, men också av uppgörelser i kriminella kretsar. Dessa brott sker ofta i slutna miljöer och kniv är det vanligaste vapnet.

Andelen alkoholpåverkade gärningspersoner och offer har dock minskat under 2000-talet, liksom under 1990-talet (Brå 2011). Andelen narkotikapåverkade gärningspersoner och offer har däremot ökat något (se figur 9). Det kan dock konstateras att det fortfarande är vanligare att de inblandade vid dödligt våld är alkoholpåverkade eller alkoholmissbrukare än att de är narkotikapåverkade eller narkotikamissbrukare, även om skillnaden successivt har minskat.

Figur 9. Andel gärningspersoner och offer som var påverkade av alkohol eller narkotika vid brottstillfället, åren 2000–2013.

Tidigare kriminalitet och psykiska problem vanligt

Under perioden 2000–2013 var i genomsnitt drygt 70 procent av gärningspersonerna vid dödligt våld kriminellt belastade sedan tidigare. Tidigare kriminell belastning är vanligare hos män än hos kvinnor.

¹⁶ Bedömningen har gjorts med utgångspunkt i det tillgängliga materialet, det vill säga i huvudsak anmälan, domen, förundersökningsprotokollet och/eller det rättspsykiatriska utlåtandet. Andelarna avser fall där det med viss eller stor säkerhet framgår att offret/gärningspersonen är känd som alkoholmissbrukare eller för att ha alkoholproblem.

Det är också relativt vanligt att de gärningspersoner som begår dödligt våld har någon form av psykisk sjukdom eller psykisk störning. Under perioden 2000-2013 beslutades det om rättspsykiatrisk undersökning (RPU) i genomsnitt i tre femtedelar av fallen. Tidigare undersökningar har visat att två tredjedelar av dem som genomgick en RPU fick en psykiatrisk diagnos (Fazel och Grann 2004, Brå 2012).¹⁷

Hantering i rättsväsendet

De flesta fall av dödligt våld klaras upp

Det dödliga våldet är en av de brottstyper som har den högsta personupplklaringsnivån. Endast brott där gärningspersonen vanligen tas på bar gärning, så kallade spanings- eller ingripandebrott (till exempel narkotikabrott och rattfylleri), har en lika hög andel uppklarade fall (Brå 1994, 2006). En trolig förklaring till den höga uppklaringsnivån vid dödligt våld är att de inblandade i en majoritet av fallen känner varandra och att polisen därmed relativt enkelt kan klara upp brottet. En annan förklaring är att det dödliga våldet ges prioritet i polisens utredningsarbete. Dessa brott utreds alltid, även om misstänkt gärningsperson saknas, något som inte är fallet för många andra brottstyper.

Sedan år 2000 har i genomsnitt drygt 80 procent av det dödliga våldet klarats upp.¹⁸ Trenden för andelen uppklarade fall av dödligt våld var svagt nedåtgående för Sverige som helhet fram till mitten av 2000-talets första decennium. En förklaring till minskningen är att andelen svåruppklarade fall av dödligt våld har blivit fler, till exempel fall inom ramen för kriminella konflikter. Det kan dock inte förklara hela förändringen och inte heller den uppgång som kunnat skönjas efter det (Brå 2011a; RPS 2012).

¹⁷ En psykiatrisk diagnos till följd av en rättspsykiatrisk undersökning betyder inte nödvändigtvis att gärningspersonen därmed kommer att dömas till rättspsykiatrisk vård. Detta kan bara ske om gärningspersonen bedöms ha en "allvarlig psykisk störning" i lagens mening, vilket gällde omkring en tredjedel av de som genomgick en RPU.

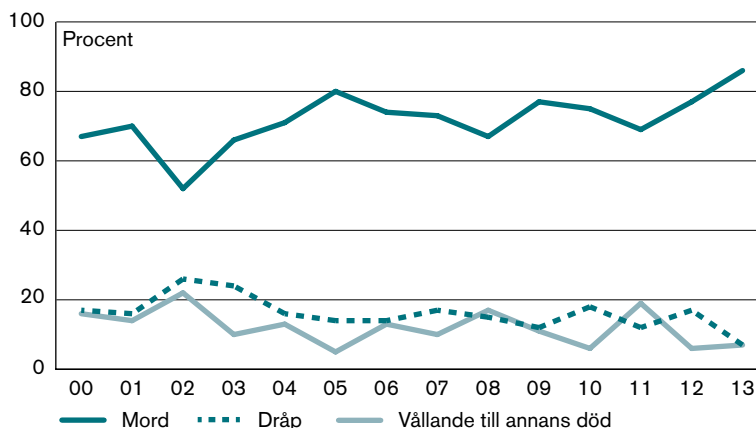
¹⁸ Notera att definitionen av uppläkning här skiljer sig från definitionen av begreppet personuppläkning (åtal, strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse) som används i andra kapitel i den här rapporten. Med uppklarade fall menas här istället att en gärningsperson har lagförts (i högsta instans), att det har fastställts att en person begått brottet men denne har avlidit, eller att den kända gärningspersonen är under 15 år. Att definitionen personuppläkning inte används vid dödligt våld i detta kapitel beror bland annat på att en relativt stor andel gärningspersonerna tagit livet av sig i samband med eller strax efter brottet och det är uppenbart att någon annan inte är gärningsperson. Definitionen av uppklarat dödligt våld som används här följer också en internationell standard (Regoerczi m.fl. 2008).

Andelen lagföringar för mord fortsätter att öka

Vid lagföring för dödligt våld används framförallt tre brottsrubriceringar: mord, dråp samt vållande till annans död. Mord och dråp avser olika grader av uppsåt, medan vållande till annans död¹⁹ gäller dödande utan uppsåt.

De gärningspersoner som lagförs för dödligt våld döms i högst utsträckning för mord (figur 10), en utveckling som har ökat sedan år 2000. I början på 1990-talet dömdes mindre än hälften av de lagförda gärningspersonerna för mord, att jämföra med nästan 80 procent 2009–2013. Ökningen av andelen lagföringar för mord i förhållande till dråp och vållande till annans död sammanfaller med en minskad andel fall av expressiva motiv (familje- och partnervåld, spontanbråk samt dispyter) samtidigt som andelen fall av dödligt våld vid kriminella konflikter ökar.

Figur 10. Andelen fall av dödligt våld fördelat på brottsrubricering vid lagföring, åren 2000–2013.

Större andel döms till fängelse än till rättspsykiatrisk vård

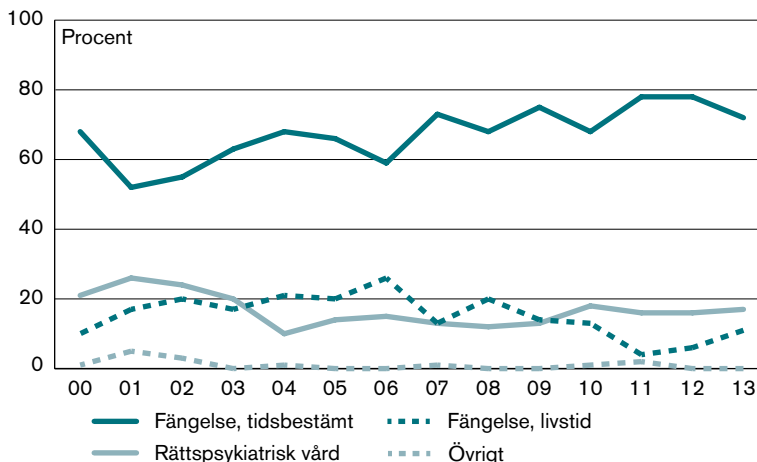
Utvecklingen av påföljderna för mord och dråp sedan 2000 och framåt visar en tydlig trend mot en större andel fängelsedomda i förhållande till rättspsykiatrisk vård och andra påföljder (figur 11).

Parallellt med denna utveckling har andelen gärningspersoner som döms till livstids fängelse för mord²⁰ ökat fram till 2006. I ett längre perspektiv har andelen livstidsdomar således ökat, men från 2007 minskade andelen istället tydligt. Ökningen dessförinnan berodde dels på att allt fler förövare av dödligt våld dömdes till

¹⁹ Här avses vållande till annans död i kombination med misshandel eller grov misshandel.

²⁰ Det är enbart mord (men inte dråp) som har livstids fängelse i straffskalan.

Figur 11. Typ av påföljd för fullbordat dödligt våld, åren 2000–2013.

den strängare rubriceringen mord, dels att allt färre av de mord-dömda dömdes till rättspsykiatrisk vård. Den relativt kraftiga minskningen de senaste åren hänger sannolikt samman med de förändringar i lagstiftningen som genomförts. En viktig förändring är att straffskalan för mord ändrades år 2009, så att maxstraffet höjdes från 10 till 18 år (prop. 2008/09:118), vilket innebar större möjlighet att utdöma långa tidsbestämda fängelsestraff istället för livstidsstraff.

Strafftiderna har ökat

Statistiken tyder på att det efter ändringen av straffskalan för mord år 2009 har skett en viss omfördelning av lagföringar, från livstidsdomar till tidsbestämda långa straff. Högsta domstolen har också i en prejudicerande dom slagit fast att normalstraffet för mord fortsättningsvis skulle vara fängelse i den översta delen av straffskalan, medan livstidsstraff bör förbehållas de allvarligaste fallen (Brå 2015:4; NJA 2007 s. 194).

År 1999 ändrades reglerna för villkorlig frigivning, vilket innebär att man nu tillämpar frigivning efter två tredjedelar av strafftiden, jämfört med som tidigare halva strafftiden. Sedan år 2006 kan livstidsdömda personer ansöka om omvandling av sina livstidsstraff efter att ha avtjänat tio år (tidigare kunde de livstidsdömda endast få tidsbestämda straff genom nåd av regeringen). Omvandlingen får inte innebära ett kortare straff än det tidsbestämda maxstraffet på 18 år (prop. 2005/06:35). Under 2000-talet har de genomsnittliga strafftiderna för mord ökat ytterligare. Från 2010 och framåt har ökningen gått från en relativt stabil nivå på omkring 10 år till 14,5 år i genomsnitt år 2013. Även den genomsnitt-

liga strafftiden för dråp har ökat under 2000-talet (Brå 2015:4). År 2014 skärptes straffet för mord ytterligare, så att straffet ska vara livstid om omständigheterna är försvårande. Livstidsstraffet ska framgent utgöra normalstraffet och ska användas i betydligt högre grad än tidigare (i en majoritet av mordfallen). Straffskärpningen motiveras med att den strängare syn på våldsbrott som har utvecklats inte återspeglas tillräckligt i lagstiftning och praxis. Det återstår att se hur denna reform påverkar strafftiderna vid mord framöver (Brå 2015:4).

Under 2000-talet har rättspsykiatrisk vård fortsatt att dömas ut alltmer sällan vid dödligt våld. Detta trots att många av de personer som begår dödligt våld har någon form av psykisk sjukdom eller psykisk störning (Brå 2008a). På 1970-talet dömdes omkring 70 procent av de lagförda för mord och dråp (inklusive försök till dessa brott) till motsvarande rättspsykiatrisk vård, och således endast omkring 30 procent till fängelse. Sedan början av 1990-talet är förhållandet i stort sett det omvända. Denna påtagliga förändring har sin bakgrund i två statliga utredningar (SOU 1977:23; SOU 1984:64) som låg till grund för den nya lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård som trädde i kraft 1992. Utredningarna föreslog bland annat att en mindre andel än tidigare av de psykiskt störda lagöverträdarna skulle dömas till rättspsykiatrisk vård (tidigare sluten psykiatrisk vård). Dessa förändringar i rättsväsendets syn har i särskilt hög grad påverkat utvecklingen av påföljderna för dömda för dödligt våld (Rying 2000).

Internationell utblick

Högre nivåer i andra delar i världen

I ett större, globalt perspektiv ligger nivån på det dödliga våldet i Sverige och andra Europeiska länder lågt jämfört med länder i Afrika samt Nord- och Sydamerika (HEUNI 2010). I många länder i dessa regioner är nivåerna, trots minskningar sedan 1990-talet, ofta mer än 10 gånger så höga som i de västeuropeiska länderna (UNODC 2013). Sett över Europa är det dödliga våldet generellt sett mer frekvent i Östeuropa än i västeuropeiska länder, samtidigt som variationen mellan länderna är större i Östeuropa (Brå 2011b, Marshall & Summers 2012).

Liknande minskningar i andra länder i Europa

När det gäller de minskningar av det dödliga våldet som skett i andra europeiska länder, finns det tyvärr begränsat med studier om vilken *typ* av dödligt våld som minskat i respektive land. För Finlands del har dock Lehti (2014) i en analys konstaterat att minskningen sedan 1990-talet framförallt gäller alkoholrelaterat

dödligt våld mellan män, och varit allra tydligast bland de grupper som förvärvsarbetar. En liknande utveckling har konstaterats också i Australien (Dearden & Jones 2008). Även i Norge har genomgångar visat att det direkt alkoholrelaterade dödliga våldet blivit mindre dominerande på 00-talet, när mordfrekvensen också generellt minskat jämfört med tidigare decennier. Samtidigt tycks inslaget av narkotikapåverkan bland gärningspersonerna, på samma sätt som i Sverige, ha blivit något vanligare på 00-talet (NUO 2010).

Det finns alltså, åtminstone i andra nordiska länder (och i Australien), likheter med utvecklingen i Sverige, i så motto att det alkoholrelaterade dödliga våldet minskat mer än vissa andra typer av dödligt våld de senaste decennierna. I Estland och Nederländerna har dock andra mönster och faktorer lyfts fram som förklaringar till ett minskat dödligt våld. För Estlands del har minskningar konstaterats i framförallt skjutvapenrelaterade fall och rånmord, vilket i sin tur kopplats bland annat till en bättre kontroll på skjutvapen sedan 1990-talet (Salla m.fl. 2012). I Nederländerna har man lyft fram förändringar i den ekonomiska konjunkturen som eventuell förklaring till utvecklingen (Liem m.fl. 2012).

Det faktum att det dödliga våldet minskat i många andra länder i en omfattning som liknar den i Sverige gör att den totala nivån alltså i början av 2010-talet är relativt likartad mellan nordväst-europeiska länder såsom Tyskland, England, Holland och Danmark och Sverige. En jämförelse med det dödliga våldet i Danmark 2008–2011 (se Justitsministeriets forskningskontor 2014) visar också att själva strukturen, avseende exempelvis motiv och andel fall med skjutvapen, är mycket likartad i Sverige och Danmark. En relevant fråga för framtida studier är om det eventuella trendbrottet i de minskande nivåerna de allra senaste åren, med vissa ökningarna i Sverige 2014–2015, gäller även i andra länder.

Brottsförebyggande åtgärder och strategier

Eftersom dödligt våld är en liten brottstyp är det mycket svårt att hitta strategier för att förebygga dessa brott. De sker ofta i bostadsmiljön, mellan personer som känner varandra och i stor utsträckning utan vittnen, vilket sammantaget gör att möjligheterna till insyn och ingripande i det akuta skedet är små. Samtidigt är dödligt våld det allvarligaste brottet vi känner. Därför är det trots svårigheterna viktigt att arbeta mot faktorer som ökar risken för dödligt våld.

Insatser mot psykisk sjukdom och alkoholmissbruk viktiga
Några övergripande aspekter att ta hänsyn till är den frekventa förekomsten av alkoholmissbruk, den stora andelen psykiskt sjuka gärningspersoner och det i övrigt stora sociala utanförskapet hos många av de personer som begår brotten. Social brottsprevention, i form av insatser för att förbättra livssituationen för psykiskt sjuka och marginaliserade personer, liksom insatser som minskar alkoholkonsumtion och riskabla konsumtionsmönster, kan motverka det grövsta våldet i samhället. Det har i många studier visats att det finns ett nära samband mellan alkoholkonsumtion och dödligt våld, både på samhällsnivå och på individnivå (Bye 2012; Lenke 1990). Även här är det dock svårt att dra några säkra slutsatser. Men forskningen visar att alkoholkonsumtionen överlag har minskat i Sverige (Brå 2015:24). Det gäller också den typ av alkoholkonsumtion som visat nära samband med dödligt våld, det vill säga risk- och intensivkonsumtion av framförallt sprit. Efter 2012 följer alkoholkonsumtionen en otydlig trend; resultaten pekar åt olika håll och det är svårt att utläsa om något trendbrott har skett (CAN 2015), och för tidigt att säga om det haft betydelse för det dödliga våldets utveckling.

Omkring hälften av minskningen av det fullbordade dödliga våldet sedan 1990 gäller fall där barn under 15 år är offer. I tidigare studier har man relaterat denna positiva utveckling till samhälleliga insatser som inneburit ett ökat stöd till ensamstående mödrar och psykiskt störda föräldrar. Som preventivt verk samma åtgärder har bland annat framhållits behandling med antidepressiva mediciner till föräldrar, liksom ökad uppmärksamhet från förskolor och socialtjänst på allvarliga missförhållanden inom småbarnsfamiljer (Brå 2011a, Sturup & Granath 2015). Sedan 2008 görs också så kallade dödsfallsutredningar när barn avlidit till följd av brott (lag (2007:606) om utredningar avseende vissa dödsfall).

Förstärkt arbete mot våld i nära relationer

Något som särskilt uppmärksammats under senare år är dödligt våld i nära relationer. Som ett led i att förebygga denna typ av våld genomförs sedan 2012 dödsfallsutredningar även när en vuxen person avlidit till följd av våld från en närstående och när det finns anledning att anta att dödsfallet har samband med något som har inneburit att offret varit i behov av skydd eller stöd och hjälp för att förändra sin situation (Socialdepartementet 2011). Även arbetet med brottsofferskydd och riskbedömningar vid anmälningar om våld i nära relationer har stärkts upp inom polisen under 2000-talet. Vidare startade Polismyndigheten ett projekt, Huskudage, i ett lokalt polisområde i region Stockholm som syftar till att öka uppmärksamheten på våld i nära relationer i lokalområdet. Utgångspunkten för projektet är att genom samverkan mellan

polis, kommun och bostadsföreningar informera de boende om hur de kan agera vid misstanke om våld i nära relationer. Projektet kommer att utvärderas under 2016 och 2017. Det är angeläget att närmare följa utvecklingen av dödligt våld i nära relationer, för att se om den positiva tendensen att färre kvinnor dödas i relationsvåld fortsätter, och att kartlägga vilka faktorer som i så fall verkat brottsförebyggande.

Viktigt att begränsa tillgången till illegala skjutvapen

En typ av dödligt våld som dessvärre ökat under 2000-talet är så kallade dödsskjutningar mellan personer som på olika sätt är aktiva inom kriminalitet i vissa storstadsområden. En möjlig väg att förebygga dessa brott är att arbeta mot förekomsten av illegala vapen. Studier från USA visar att man i Boston kraftigt lyckats minska skjutvapenvåld mellan unga män genom att spåra och strypa lokal handel med illegala vapen samt intensivt beivra andra brott (narkotika, trafikbrott etc.) som beväpnade gäng ägnar sig åt (Kennedy m.fl. 2011). Även andra studier från USA visar att våldshandlingar med skjutvapen åtminstone på kort sikt kunnat förebyggas genom aktivt arbete mot vapeninnehav på vissa högriskplatser, tidpunkter och högriskpersoner (Wilson 1994, Sherman 1997).

Referenser

Brottsförebyggande rådet, Brå (2012). "Dödligt våld".

I: *Brottsutvecklingen i Sverige 2008–2011*. Rapport 2012:13.

Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Utdömda strafftider – en jämförelse av fullbordade brott och försöksbrott. Nio utvalda brottstyper 2000-2013*. Kortanalys 4/2015. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2015). *Det dödliga våldet i Sverige 1990-2014. En beskrivning av utvecklingen med särskilt fokus på skjutvapenvåldet*. Rapport 2015:24. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Brottsförebyggande rådet, Brå (2016). *Konstaterade fall av dödligt våld – en genomgång av anmält dödligt våld 2015*. Publicerad 2016-03-31. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, CAN (2015). *Hur mycket dricker svensken? Registrerad och oregistrerad alkoholkonsumtion 2001–2014*. CAN rapport 152. Stockholm: Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning.

- Dearden, J. och Jones, W. (2008). *Homicide in Australia: 2006–07 National Homicide Monitoring Program annual report*. AIC Reports; Monitoring Reports 01. Canberra: Australian Government/Australian Institute of Criminology.
- Hedlund, J. m.fl. (2014). ”A population-based study on toxicological findings in Swedish homicide victims and offenders from 2007 to 2009”. I: *Forensic Science International*, 244 (2014), s. 25–29.
- HEUNI (2010). *International Statistics on Crime and Justice*. Harrendorf, S., Heiskanen, M. och Malby, S. (red.). HEUNI Publication Series nummer 64. Helsingfors: HEUNI.
- Justitsministeriets forskningskontor (2014). *Drab i Danmark 2008-2011*. www.justitsministeriet.dk. Nedladdad 2015-08-07.
- Kennedy, D., Braga, A. och Piehl, A. (2001). *Reducing Gun Violence. The Boston Gun Project’s Operation Caesefire*. U. S. Department of Justice; Office of Justice Programs Research Report September 2011.
- Lehti, M. (2014). ”Homicide drop in Finland, 1996-2012”. I: *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, volym 15, nummer 2, s. 182–199.
- Liem, M. C. A. m.fl. (2012). ”Da daaling van moord en doodslag in Nederland”. I: *Tijdschrift voor Criminologie*, 54, s. 18–32.
- Marshall, I. H. och Summers, D. L. (2012). ”Contemporary Differences in Rates and Trends of Homicide Among European Nations”. I: Liem, M. C. A. och Pridemore, W. A. (red.). *Handbook of European Homicide Research*. New York: Springer.
- Norges Offentlige Utredninger, NOU (2010). *Drap i Norge i perioden 2004–2009*. NOU 2010:3. Oslo: Departementenens sersivesenter/Informasjonsforvaltning.
- Pritchard, C. (2012). ”Family violence in Europe, Child Homicide and intimate partner Violence”. I: Liem, M. C. A. och Pridemore, W. A. (red.). *Handbook of European Homicide Research*. New York: Springer.
- Proposition 1991/92:109. *Om utvidgad användning av samhällstjänst m.m.*
- Rying, M. (2000). *Dödligt våld i Sverige 1990-1996. En deskriptiv studie*. Licentiatuppsats. Stockholm: Kriminologiska institutonen, Stockholms universitet.
- Salla, J., Ceccato, V. och Ahven, A. (2012). ”Homicide in Estonia”. I: Liem, M. och Pridemore, W. A. (red.). *Handbook of European Homicide Research*. New York: Springer.

SOU 1995:60. *Kvinnofrid*. Huvudbetänkande av Kvinnovåldskommissionen. Stockholm: Fritzes.

Sturup, J. och Granath, S. (2015). "Child Homicides in Sweden: A Descriptive Study comparing the 1990s and the 2000s". I: *Homicide Studies*. Volym 19, nummer 2, s. 175-187.

Trägårdh, K. m.fl. (2016). "A time trend study of Swedish male and female homicide offenders from 1990 to 2010". I: *International Journal of Forensic Mental Health*. Volym 15, s. 125–135.

United Nations Office on Drugs and Crime, UNODC (2013). *Global Study on Homicide 2013. Trends, Contexts, Data*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.